

O N D E R D E L O E P

vissen hoe dat precies zit met een taal die veel klanken kent die in hun moedertaal niet voorkomen.

Om een stapje verder te komen moet elke beginnende speller leren abstrahe- ren van het fonetische niveau en klanken leren rubriceren op fonemisch niveau: de *oo* in *boos* klinkt heel anders dan de *oo* in *boor*, maar toch noemen we ze allebei *oo*; en de klinkers in *gil* en *geel* horen juist bij twee verschillende fonemen (*i* en *ee*), ook al hoor je bijna geen verschil. Bij Mimount komt daar waarschijnlijk ook nog bij dat ze letters *visueel* verwacht (*b* en *d* bijvoorbeeld) en dat ze gaande het schrijven vergeten is wat ze hoorde. En woordgrenzen hoor je natuurlijk ook niet.

De meeste cursisten zitten waarschijnlijk

in het volgende stadium, het *overgangs- stadium*, waarin ze langzamerhand de conventionele spelling gaan hanteren en het representeren van klanken langza- merhand gaan vervangen door een visu- ele, orthografische strategie, soms omdat ze de interne structuur van woorden doorhebben of omdat ze het woord vaker gezien en geoefend hebben.

En uiteraard volgt daarna nog het *con- ventionele stadium* waarin de spellers de basisregels van de spelling en de conven- tionele schrijfwijze van de woorden leren beheersen.

Als je het zo bekijkt is leren schrijven voor een alfabetiseringscursist een nogal paradoxale bezigheid: je moet eerst heel precies leren luisteren om het principe

van een alfabetisch schrift te doorgron- den, en daarna moet je ook weer afleren om zo precies te luisteren (je hoort wel *oegatut*, maar je schrijft *hoe gaat het*), want je moet allereerst op de abstracte fonemen afgaan en niet op wat je werke- lijk hoort en op de tweede plaats moet je leren dat heel veel woorden helemaal niet volgens dat basisprincipe (dat heette ooit de regel van de beschaafde uitspraak), maar op basis van heel andere spelling- regels geschreven moeten worden (denk aan de verdubbeling van de medeklinker bij *bakker* of de laatste letter van *brood*).

Noot

¹ Behalve als de andere cursisten veel met deze zinnen geoefend zouden hebben, wat uitdruk- kelijk niet de bedoeling is van een toets.

U I T H E T V E L D

‘Het leren der letters’

In de vorige ALFA-nieuws stond hij al aangekondigd: de tentoon- stelling ‘Aap, Noot, Mies’ in het Nationaal Onderwijsmuseum in Rotterdam. Van februari tot en met augustus 2010 kon je daar zien hoe het beroemde aap-noot-mies-leesplankje ooit ontstond en op de markt kwam, en welke aanvullende materialen en interessante varianten er vervolgens ontwikkeld werden. ALFA-nieuws ging naar Rotterdam en nam er zelf een kijkje.

DANIELLE BOON / UNIVERSITEIT VAN TILBURG

Het eerste plankje

‘Leren lezen is een wonder.’ Zo begon de overzichtstentoonstelling van leesplankjes door de jaren heen. Een waarheid als een koe, die niet alleen geldt voor kinderen in het basisonderwijs die kennismaken met lezen, maar, zoals ALFA-nieuws-lezers maar al te goed weten, ook voor volwassen beginnende lezers. Dat het bij leesonderwijs handig is om letters en woorden in de klas op te hangen, ondervond ook

onderwijzer M.B. Hoogeveen al eind negentiende eeuw. Hij was de grondlegger van het leesplankje. Zie hier zijn beschrijving in *Het Schoolblad* van 12 april 1892:

‘Voor de klasse, tegen den werkmuur, een ezelbord of anderszins brengen we een paar horizontale plankjes aan. In den voorkant (lengte bij dikte) hiervan slaan we spijkertjes. Aan ieder spijkertje hangen we een rechthoekig stukje lei, waarin we een gaatje geboord

hebben. Op ieder stukje schrijven we een letter, die we willen leeren en van die letters vormen we, door ze naast (tegen) elkaar te hangen, woorden, die namen zijn van voorwerpen of zaken, welke we boven die woorden op het plankje kunnen plaatsen (met geen ander doel dan deze lettergroepen daardoor te doen onthouden).'

Honderd jaar geleden, in 1910, kwam Hoozeveens beroemde leesmethode uit, vooral bekend van het plankje met de woorden 'aap', 'noot', 'mies', etc. en de afbeeldingen van C. Jetses. Generaties kinderen leerden hiermee lezen, generaties ouderen kunnen het nu nog opdreunen. Naast het leesplankje werden allerlei andere materialen gebruikt, zoals de Vertelselplaat waarop de figuren van het plankje weer te zien zijn, en de leesboekjes waarin hun avonturen in eenvoudige taal zijn beschreven. Voor in de klas stond een grote leesplank waarop de leraar woorden en plaatjes kon aanwijzen. Elke leerling had daarnaast zijn eigen kleine leesplankje, met daarbij een doosje met losse letters. Het doel hiervan legt Hoozeveen uit in hetzelfde artikel in *Het Schoolblad*:

'Van groot belang dunkt me, dat het kind het woord werkelijk kan ontbinden, dat het de letter, waarom het begonnen is (dit gedeelte van het onderwijs is immers gericht op het leeren der letters!) in de hand kan nemen en dat het, zonder te kunnen schrijven, toch woorden kan vormen.'

Behalve dat er dus, ook toen al, ruim aandacht was voor analyse en synthese, werd er ook gelet op klankzuiverheid. Behalve de vijftien eenlettergrepige woorden, (waaronder 'wim', 'zus', 'jet', 'vuur', 'lam', 'kees', 'bok') stonden ook twee langere woorden op het plankje: 'weide' en 'schapen', de lettergrepen netjes gescheiden door een koppelteken. De 'e' aan het eind van

'weide' was klein gedrukt om het toonloze ervan uit te beelden, en boven de 'a' in 'schapen' stond een streepje om de klank te verlengen.

Verzuiling

Werd Hoozeveens (religieus neutrale) leesplankje aanvankelijk door vele scholen op verschillende religieuze grondslag gebruikt, de bijbehorende verhalen ontkwamen al snel niet aan de verzuiling. Bij een protestants-christelijke opvoeding hoorden geen sprookjes, sagen en legenden; sprekende dieren en tovenaars waren taboe. Zo werd het zandmannetje in de Uitgave voor de Christelijke School vervangen door een bekend protestants-christelijk kindergebedje: *'Ik ga slapen, ik ben moe, 'k sluit mijn beide oogjes toe, Heere houd ook deze nacht, over mij getrouw de wacht.'*

Ook voor het katholieke onderwijs voldeden de leesboeken bij Hoozeveens methode inhoudelijk niet: *'(...) wij katholieken vergenoegen ons niet met al dien neutrale kost. 't Moge waar zijn dat eenige van die sprookjes en verhaaltjes een of andere zedelijke strekking hebben, dat is voor ons niet voldoende. Wij moeten ook bepaald godsdienstige vertellingen geven.'* Deze opvatting leidde tot nieuwe boeken met typisch katholieke kinderverhaaltjes. Weer later ontwikkelden de verschillende zuilen hun eigen leesplankjes, zoals de 'katholieke' plankjes aap-roos-zeef en maan-zaag-Fien-vier-dak-Jan-bel.

Van het leesplankje verscheen ook een, overigens religieus neutrale, Joodse versie, waarop bijna alle Hebreeuwse medeklinkers en klinkers (de laatste weergegeven door punten

en streepjes) aan bod kwamen. Dit is een van de weinige plankjes die van rechts naar links gelezen moet worden.

Het Hebreeuwse plankje

Leesplankjes voor overzee

In 1917 werd een variant van Hoogeveens leesplankje voor Nederlands-Indië uitgegeven. Hierop verscheen (weer van Jetses' hand, maar nu in een meer tropische sfeer) onder meer een 'oom' met tropenpak en -hoed, een huis met een grote veranda en een lieve Indonesische 'boe' (baboe). Ook voor Zuid-Afrika verscheen er, omstreeks 1930, een leesplank: hierop kwam wel weer een aap ('n aap) voor, 'noot' werd 'neut', onder de afbeelding van een pony stond het woord 'poon' en de hond

heette hier 'jok'. Op deze plank treffen we behalve een (witte) boer ook een (zwarte) 'Tys' aan: 'die jong wat in die hut woon en vir die boer moet help werk'... Bij deze plank verschenen verhalen en letterdoosjes onder de titel 'Ek kan lees'.

Ek kan lees

Dialecten

Veel later werd de leesplankjesmethode gebruikt om diverse dialecten onder de aandacht te brengen. Dit werkte prima, wellicht door de populariteit en het icoongehalte van de oude leesplankjes, de waarde die ze voor velen vertegenwoordigen en de herkenning die ze nog steeds oproepen. Er verschenen dialectplankjes voor onder andere het Zeeuws, het Maastrichts en het Tilburgs. Door de plaatjes snap je het meteen: in Maastricht eten ze friet uit een 'tuut' en steken ze als het donker is een 'boezjie' aan, in Tilburg kopen ze een 'lèkstêel' op de kermis en in Zeeland eten ze 'beuter' op hun brood. Soms echter laten onduidelijke afbeeldingen je in het duister tasten:

Maastrichts plankje

Wat is in 's hemelsnaam een 'koenkelpot'? En 'stute'? Of 'sjèp'? Zegt u het maar.

Nederlands als tweede taal

Dat het leesplankje niet erg geschikt was voor immigranten die graag Nederlands wilden leren, laat Nilgün Yerli (2001) op humoristische wijze zien in haar boek *De garnalenpelster*. Hierin beschrijft ze hoe ze zich als kind enthousiast stortte op het leren van de woorden van het plankje: bij elk woord een plaatje, precies wat ze nodig had! Toch leidde toepassing regelmatig tot misverstanden in de door haar zo vurig gewenste communicatie met autochtonen. Met de buurvrouw bijvoorbeeld, wier hond ('Kees' toch?) Bas heette. Maar 'Kees Bas' bleek toch echt niet correct. Of met haar klasgenoten, die ze begroette met 'Jet Nilgün hallo' ('meisje Nilgün groet jullie'). Onbegrip was haar deel. Het duurde even voor ze doorhad dat 'Kees' niet letterlijk 'hond' betekende en dat 'Jet' iets anders was dan 'meisje'... Gelukkig heeft ze zich hierdoor niet laten ontmoedigen!

Vroeger en nu

Leren lezen is een wonder. Dat blijft zo, ook nu nog. Het is intrigerend om te zien hoe men door de eeuwen heen en op allerlei plaatsen in de wereld steeds geprobeerd heeft dat proces te ondersteunen en bespoedigen. De leesplankjes zijn inmiddels allang weer uit onze klassen verdwenen. De laatste jaren gingen de ontwikkelingen razendsnel. Zou Hoogeveen, uit de tijd van de aanwijsstok en de leien plaatjes, zich iets hebben kunnen voorstellen bij onze computerprogramma's voor beginnende lezers? Hoe dan ook, nieuwe lezers zullen er altijd zijn, kinderen dan wel volwassenen. En dus zullen ook steeds nieuwe materialen voor leesonderwijs ontwikkeld worden. Mooi en leerzaam om eens terug te kijken hoe het allemaal begon. Boeiend, hoe sterk afbeeldingen bepaalde tijdsbeelden kunnen oproepen. En grappig om te zien dat sommige dingen nog steeds niet veranderd zijn!